

BARBARA BARTKOWICZ*

EWOLUCJA POGLĄDÓW OD STREFY OCHRONY
DO RÓWNOWAŻENIA ROZWOJU STRUKTURY MIEJSKIEJ
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM
PROJEKTÓW DLA TARNOWA

EVOLUTION OF VIEWS: FROM PROTECTION ZONE
TO THE BALANCING OF MUNICIPAL ZONE
DEVELOPMENT WITH SPECIAL EMPHASIS
OF PLANS AND DESIGNS FOR TARNÓW

Streszczenie

Opracowane przez prof. Tadeusza Bartkowicza projekty kształtowania systemów zieleni ochronnej dla miast przemysłowych: Oświęcimia, Tarnowa i innych na początku lat 60. XX w. mają pionierski charakter. Wyprzedzają one ujęcie problematyki ochrony środowiska, ekologii oraz idei zrównoważonego rozwoju w kształtowaniu miast i obszarów zurbanizowanych.

Wieloletnie własne badania naukowe i doświadczenia projektowe, dotyczące kształtowania środowiska miejskiego, zostały zastosowane w projekcie „Studium uwarunkowań i kierunków rozwoju Tarnowa” przez autorów: prof. Barbarę Bartkowicz i prof. Tadeusza Bartkowicza.

Te opracowania pokazują rolę urbanistyki i planowania przestrzennego w urzeczywistnianiu idei ekologii i zrównoważonego rozwoju w przestrzeni miast. Stanowią także osobisty wkład autorów w rozwój teorii i praktyki w dziedzinę urbanistyki i planowania przestrzennego

Słowa kluczowe: urbanistyka, planowanie przestrzenne, zanieczyszczenie powietrza, ochrona środowiska, struktury miejskie, zrównoważony rozwój

Abstract

The evolution of ideas – from protection zone areas to balancing of urban structure development. The design projects of the creation of protection green systems for industrial cities of Oświęcim, Tarnów and others, elaborated by Prof. Tadeusz Bartkowicz at the beginning of the sixties are of pioneering character. They remain ahead of the application of the environmental protection, ecology problems and the idea of sustainable development in creation of cities and urbanized areas.

Long standing own scientific research and design experience concerning the creation of urban environment had been applied at the design of the Study of Development of Conditions and Directions for the city of Tarnów, by authors Prof. Barbara Bartkowicz and Prof. Tadeusz Bartkowicz. These elaborations show the role of urban design and planning in pursuing the idea of sustainable development and ecology in the urban space. They also present the authors' self contribution to the development of theory and practice of urban planning and design domain.

Keywords: urban design and planning, air pollution, environmental protection, urban structures, sustainable development

*Prof. dr hab. inż. arch. Barbara Bartkowicz, prof. em., Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Publikacja zatytułowana: *Ochrona środowiska w planowaniu przestrzennym* ma charakter jubileuszowy i jest związana z 75-leciem urodzin Profesora Tadeusza Bartkowicza, a zarazem z Jego ponadczterdziestoletnim okresem pracy w zawodzie architekta-urbanisty, łączącego w swoich badaniach naukowych i opracowaniach planistycznych idee ochrony środowiska z poszukiwaniem zasad prawidłowego kształtowania warunków życia ludności w obszarach uprzemysłowionych oraz ujęcia tej problematyki w planach zagospodarowania przestrzennego miast i obszarów urbanizowanych.

Jako współautor wielu z tych opracowań, a zarazem najbliższy obserwator całej drogi twórczej i naukowej Profesora, pragnę zwrócić uwagę na kilka istotnych elementów i uwarunkowań tej działalności, wynikających z realiów przeobrażeń zachodzących w Polsce w drugiej połowie XX wieku.

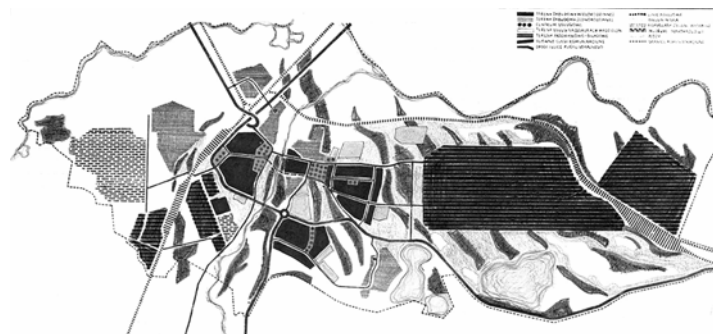
Inspiracją dla szczególnego zwrócenia uwagi na środowisko przyrodnicze i warunki życia ludności w planach zagospodarowania przestrzennego z końcem lat 50. i w latach 60. XX w. było porównanie propagandy sukcesu rozwoju przemysłu z obrazem otaczającej rzeczywistości: zanieczyszczonym powietrzem, zniszczoną zielenią i zdegradowaną powierzchnią terenów (ryc. 1). Kolejne plany rozwoju przemysłu ciężkiego, chemicznego i energetycznego w Polsce w ramach RWP¹ oznaczały większą eksploatację przyrody i zasobów ludzkich oraz wzrost zanieczyszczeń i uciążliwości, co w warunkach południowej Polski potęgowało nasilanie się konfliktów pomiędzy potrzebą ochrony unikatowych walorów przyrody i zabytków a tendencją dalszego uprzemysłowienia tego obszaru.

Ryc. 1. Zanieczyszczone powietrze, zdegradowana powierzchnia terenów i zniszczona zielen to charakterystyczne cechy uprzemysłowionych obszarów Polski w latach 1950–1980
Fig. 1. Polluted air, degraded land surface, and damaged plant life are the characteristic features of industrial areas in Poland in the years 1950–1980

Oficjalne próby łagodzenia narastających zagrożeń i konfliktów obejmowały wprowadzenie normatywnych stref ochrony aerosanitarnej dla poszczególnych źródeł emisji² oraz określenie norm dopuszczalnych stężeń pyłów i gazów dla obszarów o konkretnym przeznaczeniu (np. terenów mieszkaniowych, obszarów specjalnie chronionych itp.). Należy dodać, że w przypadku dużych zakładów przemysłowych wykreślone okręgi teoretycznych stref ochronnych mieściły się w obszarze samych zakładów, co w praktyce pozwalało na rozbudowę mieszkalnictwa i innych funkcji w sąsiedztwie zakładów, a brak badań faktycznej emisji pyłów i gazów umożliwiało nieliczenie się z odczuwalną szkodliwością zanieczyszczeń. Równocześnie budowanie coraz wyższych kominów powodowało rozrzut zanieczyszczeń na większym obszarze, ale nie zmniejszyło ich ilości.

Pierwszą próbą przełamania standardowego podejścia do normatywnych stref ochronnych w rozwoju przemysłu w południowej Polsce było opracowanie „Koncepcji układu zieleni w strefie zanieczyszczeń Zakładów Chemicznych w Oświęcimiu” w ramach Planu Generalnego Rozbudowy Zakładów, wykonane w latach 1961–1962 przez projektantów Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie: Tadeusza Bartkowicza i Grażynę Fijałkowską, przy współpracy dendrologa Leopolda Kmity. Zaprojektowana koncepcja układu pasm zieleni izolacyjnej w szerokiej strefie otoczenia zakładów wykorzystywała cechy klimatu lokalnego oraz warunki fizjograficzne terenu, kierując zanieczyszczenia w dolinę Wisły i Soły. Układ pasm zieleni, oprócz izolacji głównej koncentracji mieszkalnictwa, miał na celu zwiększenie przewietrzania całego obszaru, a także na wypadek awarii powinien opóźnić rozprzestrzenianie się gazów ciężkich, czemu odpowiadał dobór specjalnych gatunków drzew i krzewów, mogących stworzyć gęste posycie pasm izolacyjnych (ryc. 2).

Ryc. 2. Koncepcja pasa zieleni izolacyjnej uchwalona z Planem Generalnym Rozbudowy Zakładów Chemicznych została włączona do Miejscowego Planu Ogólnego Oświęcimia, zatwierdzonego w 1964 r.
 Fig. 2. The concept of the green separating belt approved together with the General Plan for the Development of the Chemical Works was included in the Local Topical Plan for Oświęcim approved in 1964

Opracowana koncepcja szerokiego otoczenia zakładów w skali planu ogólnego, obejmująca także urządzenie zieleni w skali szczegółowej na terenie samych Zakładów Chemicznych – chociaż, jak na owe czasy, pionierska – nie mogła być w żadnej formie opublikowana, ze względu na ścisłą tajemność wszelkich materiałów planistycznych, a zwłaszcza materiałów związanych z rozwojem przemysłu.

Oceniając znaczenie omawianego opracowania z perspektywy minionych 45 lat, trzeba podkreślić dwa aspekty:

- znaczenie metodologiczne, polegające na pokazaniu możliwości wykorzystania istniejących elementów środowiska przyrodniczego oraz jego kształtowania dla łagodzenia negatywnych skutków aerosanitarnych przemysłu, a także możliwość korekty istniejącego klimatu lokalnego (zwłaszcza warunków przewietrzania) przez świadome kształtowanie układów zieleni;
- znaczenie wymiennie praktyczne opracowania, którym było zlecenie przez Zakłady Chemiczne w Oświęcimiu Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Krakowie w 1963 r. pomiaru faktycznego rozkładu opadu pyłów i gazów w rejonie Oświęcimia, co potwierdziło przypuszczalny rozkład zanieczyszczeń. Ponadto koncepcja układu zieleni uchwalona wraz z Planem Generalnym Rozbudowy Zakładów została wpisana w Miejscowym Planie Ogólnym Oświęcimia, uchwalonym w 1964 r. i częściowo zrealizowana na terenie zakładów oraz pomiędzy zakładami a miastem.

Drugim opracowaniem o podobnym charakterze, ale ważnym ze względu na poszerzenie problematyki ochrony i kształtowania środowiska w planowaniu przestrzennym, było opracowanie koncepcji zagospodarowania rozległej strefy ochronnej Zakładów Azotowych w Tarnowie. Projekt układu zieleni wykonany w ramach Biura Generalnego Projektanta Rozbudowy Zakładów w 1963 r. przez zespół architektów: Barbarę Bartkovicz, Tadeusza Bartkovicza, Leszka Kaczmarek oraz dendrologa Leopolda Kmitę obejmował w skali ogólnej (1:10000) obszar całego Tarnowa (ryc. 3), a w skali szczegółowej (1:1000) około 600 ha, tj. teren zakładów wraz z otoczeniem (ryc. 4).

Ryc. 3. Tarnów. Ideogram działania projektowanych pasów zieleni izolacyjnej kierujących zanieczyszczenia poza obszary zainwestowania miejskiego
 Fig. 3. Tarnów. Ideogram of operation for the designed green separating belts, directing pollution outside urban developed areas

Zakłady Azotowe w Mościcach, zbudowane w okresie międzywojennym w odległości około 5 km na zachód od Tarnowa, są położone na płaskim terenie w widłach Dunajca i rzeki Białej. Znacznie wyższe położenie miasta oraz odległość, a także początkowy charakter produkcji nie stanowiły zagrożenia dla Tarnowa. Jednak postępująca rozbudowa Zakładów Azotowych po II wojnie światowej z poszerzeniem zakresu produkcji chemicznej, budowa i rozbudowa innych zakładów przemysłowych oraz rozwój zabudowy miejskiej w kierunku zachodnim wpływały na ogólne pogorszenie warunków życia mieszkańców i powiększały zagrożenie w przypadku jakiegokolwiek awarii chemicznej.

Opracowana koncepcja układu pasm zieleni izolacyjnej, przy przewadze wiatrów zachodnich i południowych, miała na celu skierowanie przepływu zanieczyszczeń w kierunku północno-wschodnim za pomocą czystego powietrza napływającego z południa doliną Białej. Oprócz tego szeroki pas zieleni po stronie południowo-zachodniej, o specyficznym doborze materiału roślinnego, miał za zadanie osłonięcie zabudowy miejskiej, co zwłaszcza w przypadku awarii chemicznej mogło opóźnić i zmniejszyć jej tragiczne skutki.

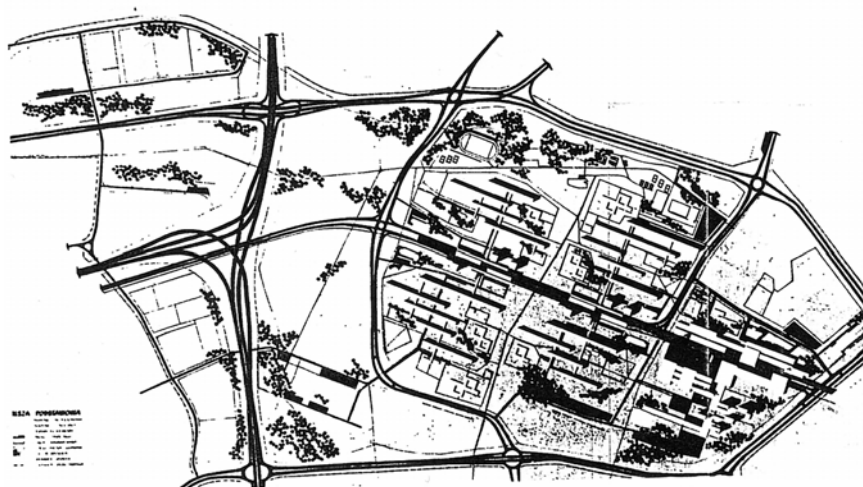
Mówiąc o koncepcji szczegółowej układu zieleni na obszarze samych Zakładów Azotowych, warto zwrócić uwagę na to, że w system pasm zieleni zostały włączone przemysłowe budynki wysokie, zwłaszcza o podłużnym układzie osi wschód–zachód, co w znacznym stopniu może wpływać na zwiększenie efektu przewietrzania.

Ryc. 4. Tarnów. Projekt koncepcyjny zieleni na terenie Zakładów Azotowych.
Wysokie budynki przemysłowe zostały włączone w pasma zieleni
w celu zwiększenia efektu przewietrzania terenu

Fig. 4. Tarnów. Concept design for greenery within the Nitrogen Chemical Plant.
High-rise industrial buildings were incorporated into green belts to increase
the airing effect in the area

Wśród wielu opracowanych zespołowo projektów w latach 60., dotyczących nowych osiedli mieszkaniowych, zespołów i centrów usługowych³, w których kształtowanie środowiska odgrywało ważną rolę, zasługuje na uwagę projekt, nagrodzony II nagrodą równorzędną (I nie przyznano) w konkursie SARP w 1967 r., na budowę zespołu osiedli mieszkaniowych dla 40 tysięcy mieszkańców na terenie dawnego lotniska w Krakowie-Czyżynach (ryc. 5, 6), wykonany przez zespół autorski: Barbara Bartkiewicz, Tadeusz Bartkiewicz, przy współpracy 3 studentów Wydziału Architektury.

Ryc. 5. Projekt zespołu osiedli „Lotnisko” w Krakowie dla 40 tys. mieszkańców, nagrodzony w konkursie SARP II nagrodą w 1967 r., rzut, skala 1:1000

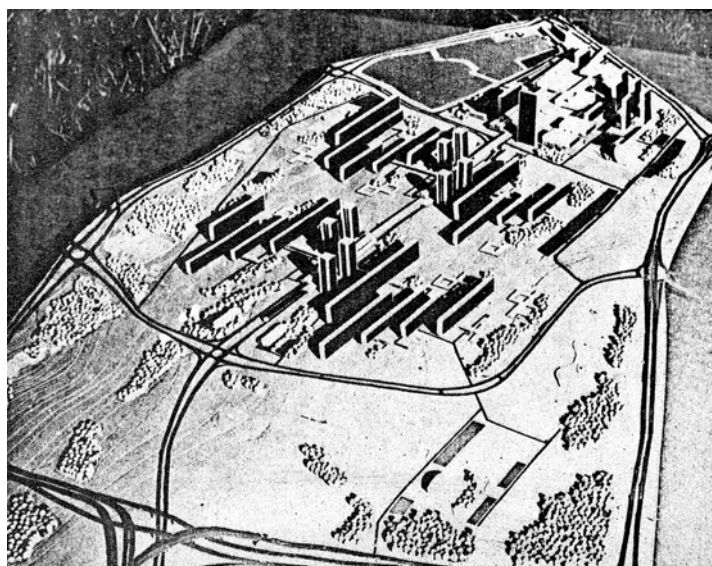
Fig. 5. Design of the "Lotnisko" complex of residential settlements in Kraków for 40 000 inhabitants, awarded the 2nd Prize in the Competition of the Visual Artists' Association (SARP) 1967, projection, scale 1:1000

Zabudowa terenów otwartych pomiędzy Krakowem a dzielnicą Nowa Huta budziła wiele kontrowersji z uwagi na wzrastające zanieczyszczenie Krakowa przez Kombinat Metalurgiczny Huty im. Lenina. Ze względu na przewagę wiatrów z kierunku wschód–zachód, a zwłaszcza częste występowanie stanów ciszy, pogarszające kumulację stężenia pyłów i gazów w powietrzu, niezabudowane tereny pomiędzy Krakowem a Nową Hutą stanowiły „korytarz” splywu czystego powietrza ze Wzgórz Prądnickich, wspomagający ukierunkowanie zanieczyszczeń w dolinę Wisły.

Autorzy omawianej pracy konkursowej starali się odpowiedzieć na wyjątkowo trudne warunki aerosanitarnie i znaczenie tego miejsca w Krakowie. Z tego względu całość układu urbanistycznego nawiązywała do istniejącego dawnego pasa startowego, który w 40-tysięcznym zespole mieszkaniowym przejął funkcję głównej osi kompozycyjnej i pieszego deptaku z usługami, pod którym prowadzony w tunelu szybki tramwaj miał zapewnić dobre bezkolizyjne połączenie Nowej Huty z Krakowem i dogodny transport publiczny mieszkańcom „Lotniska” oraz połączenie z usytuowanym w sąsiedztwie nowym centrum dzielnicowym. Układ wysokich budynków mieszkalnych, ustawionych równolegle do dawnego pasa startowego, został zatem podporządkowany przeważającym kierunkom wiatrów, co powinno wspomagać przewietrzanie obszaru. Równocześnie uwolniony parter przez pod-

niesienie budynków na słupach oraz przerwy w zabudowie pomiędzy czterema zespołami mieszkalnymi umożliwiły swobodny spływ powietrza z północy w kierunku Wisły.

Szczególnym zadaniem podjętym przez autorów było poszukiwanie warunków do tworzenia więzi sąsiedzkich w tak dużym zespole mieszkaniowym. Temu celowi miały sprzyjać proponowane w parterach przewiązki i pasaży w kierunku północ-południe, łączące budynki mieszkalne z usługami, nie ograniczające spływu powietrza z północy, ale zmniejszające przeciągi na powierzchni terenu przy wiatrach wschodnich i zachodnich. Półpubliczne przestrzenie przewiązek wraz z otaczającą zielenią i indywidualnie zaprojektowanym detalem urbanistycznym miały tworzyć kameralny nastrój w bezpośrednim sąsiedztwie domów.

Ryc. 6. Makieta projektu osiedli „Lotnisko” jak na ryc. 5. Wysokie budynki podniesione na słupach zwiększają przewietrzanie obszaru na kierunku przeważających wiatrów, a równocześnie umożliwiają spływ powietrza w dolinę Wisły

Fig. 6. Model for the design of "Lotnisko" settlements (Fig. 5). The high-rise buildings raised on stanchions improve the airing of the area in the direction of prevalent winds, at the same time allowing flow of air into the Wisła River Valley

Dalszy etap konkursu na zabudowę „Lotniska” preferował inne rozwiązania, a późniejsze zastosowanie typowych bloków w realizacji tych osiedli nie pozostawiło śladu po takim kierunku myślenia.

Patrząc z obecnej perspektywy na omówione wyżej opracowania projektowe, trzeba stwierdzić, że wyprzedzały one znacznie Raport Sekretarza ONZ U Thanta, ogłoszony w 1969 r. pt. *Człowiek i jego środowisko*, uważany powszechnie za początek zwrócenia uwagi na problemy środowiskowe. Scharakteryzowane wyżej opracowania, oparte na podstawach naukowych, a zarazem zawierające w pełni realne propozycje rozwiązań, pokazują rolę planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego w świadomym kształtowaniu środowiska życia człowieka, a także możliwości łagodzenia różnorodnych problemów i konfliktów pojawiających się w procesach urbanizacyjnych.

W ciągu ostatnich 30 lat XX w., tj. od lat 70. do końca lat 90., problemy ochrony środowiska, ekologii, ekorozwoju czy rozwoju zrównoważonego są dyskutowane i nagłaśniane, ale ujmowane w dwóch płaszczyznach.

Pierwsza płaszczyzna oficjalna ma charakter deklaracyjny, uniwersalny i bardzo ogólny. Obejmuje raporty, deklaracje i karty, z którymi wszyscy się zgadzają, a dotyczą potrzeby ochrony środowiska czy równoważenia rozwoju.

Druga płaszczyzna dotycząca wcielania idei w życie, czyli tworzenia realnej rzeczywistości, przynosi rozwarstwienie postaw i poglądów. Osobny nurt stanowią badania i ich wyniki, osobno zapadają duże i małe decyzje realizacyjne, dość często bez zwracania uwagi na skutki, które przyniosą. W tym nurcie realizacyjnym ważną rolę odgrywają powstające coraz powszechniej ruchy ekologiczne, które przez nagłaśnianie różnych zjawisk i problemów budzą świadomość społeczną, a czasami przyczyniają się nawet do wycofania szkodliwych decyzji.

Na płaszczyźnie oficjalnej czynione są duże wysiłki międzynarodowe, jak: konferencje, dyskusje i wydawane oficjalnie dokumenty, które torują drogę zmiany mentalności od filozofii technokratycznej wzrostu gospodarczego do ekorozwoju. Do najważniejszych zdarzeń w tym zakresie należą:

- wspomniany raport Sekretarza ONZ U Thanta (1969 r.), pt. *Człowiek i jego środowisko*;
- I i II „Akt czystego powietrza” (1970 i 1990 r.) w USA, które to dokumenty wykazały znaczenie postępu technologicznego w ochronie czystości powietrza;
- Raport Klubu Rzymskiego *Granice wzrostu* (1972 r.), postulujący samoograniczenie nadmiernej produkcji i konsumpcji;
- I Konferencja ONZ nt. Środowiska w Sztokholmie (1972 r.), na której wprowadzono pojęcie „ekorozwoju”;
- II Konferencja ONZ w Rio de Janeiro (1992 r.) pt.: „Środowisko i rozwój”, powszechnie nazywana „Szczytem Ziemi”⁴, która sformułowała zasadę rozwoju zrównoważonego.

Pomimo tego, że dokumenty końcowe konferencji w Rio, podpisane przez kraje uczestniczące, zawierają ponad 600 stron ustaleń, największym osiągnięciem konferencji jest określenie różnicy pomiędzy wzrostem gospodarczym, mierzonym wskaźnikami produkcji i konsumpcji, a rozwojem, którego celem jest kształtowanie jakości życia w wymiarze psychicznym i materialnym, w harmonii z przyrodą, bez zmniejszania jej zasobów, dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

Te ustalenia deklaracji z Rio znalazły wyraz w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, uchwalonej w 1997 r., gdzie w art. 5 czytamy: „RP (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Zapisy ustawy zasadniczej są przenoszone w różnej formie do ustaw stanowiących podstawę tworzenia rzeczywistości. Chociaż obowiązująca Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. w art. 1, p. 1. stwierdza, że ład przestrzenny i zrównoważony rozwój przyjmuje się za podstawę kształtowania polityki przestrzennej oraz przeznaczenia i zagospodarowania terenów, to mnogość ustaw i zarządzeń wykonawczych dotyczących współczesnej przebudowy przestrzeni, ich niespójność oraz możliwość różnorodnej interpretacji zapisów sprawiają, że idea zrównoważonego rozwoju stała się wygodnym hasłem, legitymizującym często sprzeczne ze sobą działania, poszerzające stan nierównoważenia rozwoju przestrzeni. Dotyczy to zarówno uchwalanych odrębnie pro-

gramów i strategii sektorowych oraz ich wybiórczej realizacji, jak również podejmowania konkretnych, jednostkowych decyzji na różnych szczeblach zarządzania.

Tym samym, rozwój nauki i generalne deklaracje równoważenia rozwoju pozostawały i pozostają nadal zbyt często w oderwanej płaszczyźnie od rzeczywistości, a wcielanie ich w życie w opracowaniach planistycznych zależy od wiedzy, świadomości i determinacji projektantów oraz umiejętności przekonania władz samorządowych o słuszności rozwiązań opartych na zasadach równoważenia rozwoju.

Charakterystycznym przykładem w tym zakresie może być projekt „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Tarnowa”, opracowany przez zespół autorski: Barbara Bartkiewicz, Tadeusz Bartkiewicz, Anna Staniewicz⁵, uchwalony przez Radę Miasta Tarnowa w 1999 r.

Powrót do rozwiązywania problemów przestrzennych Tarnowa, po upływie 35 lat od opracowania omawianego wcześniej projektu systemu zieleni ochronnej dla Tarnowa, pozwolił autorom na wykorzystanie w Studium własnych badań naukowych prowadzonych nad środowiskiem miejskim przez długi okres. Można tu wymienić wiele badań Tadeusza Bartkiewicza na temat relacji przemysłu z pozostałymi elementami struktury miejskiej oraz wpływu urządzania terenów na warunki życia w mieście⁶, badań dotyczących kształtowania struktury przestrzennej miast, prowadzonych przez Barbarę Bartkiewicz, w tym warunków wypoczynku i problemów odbudowy kompozycyjnej miast⁷ oraz wspólne prace badawcze na temat ekologicznych podstaw gospodarki przestrzennej w przebudowie i rozwoju miast⁸.

Wnikliwe analizy stanu zagospodarowania przestrzennego Tarnowa w momencie przygotowania do opracowania Studium w 1998 r. (zawarte w materiale 14 plansz analitycznych) wykazały znaczne powiększenie braku równowagi w strukturze miejskiej w wielu obszarach problemowych w stosunku do lat 60. Główny problem Tarnowa w tamtych czasach, jakim było zanieczyszczenie powietrza ze źródeł przemysłowych, uległ osłabieniu na skutek ograniczenia działalności przemysłu oraz zakładania urządzeń odpylających na emitory dużych zanieczyszczeń. Natomiast 75% wzrost liczby mieszkańców (z ok. 70 tys. w 1960 r. do ponad 122 tys. w 1998 r.) znacznie poszerzył zakres problemów funkcjonalnych i przestrzennych miasta. Jako najważniejsze elementy nierównoważenia układu Tarnowa można wymienić:

- rozległość obszarów zainwestowanych sięgająca 10 km w kierunku wschód–zachód oraz 7 km w kierunku północ–południe, przy znacznym przemieszaniu funkcji mieszkaniowych z uciążliwymi;
- duże zróżnicowanie standardów środowiska mieszkaniowego pomiędzy zabudową blokową a jednorodziną, w tym:
  - skupienie 2/3 mieszkańców (ponad 80 tys.) w wysokich blokach o małych mieszkaniach na 1/4 terenów mieszkaniowych, a jednocześnie
  - zajęcie przez ekstensywną zabudowę jednorodziną 3/4 terenów mieszkaniowych dla 1/3 mieszkańców (około 40 tys.) z tendencją do dalszego zajmowania przez budownictwo jednorodzinne cennych dla miasta terenów otwartych;
- nadmierną koncentrację usług w śródmieściu i jego przeciążenie użytkowe (miejsca pracy, nauki, zaopatrzenia) przy braku usług w zewnętrznych strefach miasta;
- nadmierne przeciążenie komunikacyjne śródmieścia ruchem docelowym (duża liczba autobusów i samochodów indywidualnych przy braku parkingów) spotęgowane przez codzienny wahadłowy ruch kołowy przez śródmieście z koncentracji mieszkalnictwa we wschodniej części miasta do miejsc pracy w części zachodniej;

- obniżenie walorów widokowych panoram starego miasta przez wysokie budynki w śródmieściu oraz przytłoczenie skali historycznych panoram przez koncentracje wysokiej zabudowy blokowej;
- widoczne zaniedbanie terenów zieleni naturalnej, pomimo piękna przyrody i krajobrazu, zniszczenie otoczenia cieków i oczek wodnych, duża ilość nieużytków w obszarze miasta i w jego otoczeniu (ryc. 7).

Ryc. 7. Tarnów – stan istniejący. Znaczne przemieszanie terenów mieszkaniowych z terenami uciążliwymi oraz główne koncentracje mieszkalnictwa po wschodniej stronie śródmieścia, a koncentracje miejsc pracy w przemyśle po stronie zachodniej; oznaczenia: 1 – zabudowa śródmieścia, 2 – istniejąca zabudowa blokowa, 3 – tereny przemysłowe

Fig. 7. Tarnów – current state. High interspersion of residential areas with high-nuisance areas, with main residential hubs east of the city centre, while work is concentrated in the western part. Key to symbols: 1 – city centre developments; 2 – existing blocks of flats, 3 – industrial areas

Główny okres transformacji ustrojowej na początku lat 90. nie oznaczał dla Tarnowa nadmiernego załamania ekonomicznego. Stopniowy rozwój małych i średnich firm produkcyjnych, handlu i usług uruchomił nowe miejsca pracy i utrzymał niski poziom bezrobocia (które w 1997 r. wynosiło tylko 7,3%, w rejonie 9,5%). Tarnów, dzięki położeniu w stosunkowo dużej odległości od Krakowa i Rzeszowa (ok. 80 km) i wielu pozytywnym cechom, ma podstawy systematycznego rozwoju. Jego głównym problemem jest dalsza restrukturyzacja przemysłu oraz równoważenie struktury miejskiej w odniesieniu do wymienionych wyżej elementów, a zwłaszcza: ochrona terenów otwartych przed presją chaotycznej zabudowy, obniżenie kosztów gospodarki komunalnej wzrastających wraz z po-

stępującym rozproszeniem zabudowy, problemy komunikacyjne oraz wyrównywanie poziomu standardów urbanistycznych w poszczególnych częściach miasta.

W opracowanej koncepcji równoważenia rozwoju Tarnowa autorzy Studium postawili na odbudowę, cenionych od lat, uniwersalnych wartości miasta, jakimi są: spójność i zwartość układu urbanistycznego, rola użytkowa i kompozycyjna placów i ulic uwolnionych od dominacji ruchu kołowego, a stanowiących podstawę krystalizacji przestrzeni miejskich, tworzenia własnej tożsamości i kompozycji miejsc, zespołów i dzielnic oraz kontakt z przyrodą w mieście i jego otoczeniu (ryc. 8).

Ryc. 8. Tarnów – Projekt. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta. Ekologiczny system terenów otwartych wyodrębnia skonkretyzowane obszary zwartej zabudowy jednorodzinnej; oznaczenia: 1 – śródmieście i centra usługowe, 2 – obszary nowej zabudowy, 3 – tereny przemysłowe

Fig. 8. Tarnów – design. Study of local determinants and directions in spatial development for the city. Ecological system of open areas distinguishes focused areas of close single-family developments. Key to symbols: 1 – city centre and service hubs, 2 – areas of new development, 3 – industrial areas

Jako główne decyzje projektowe równoważenia rozwoju struktury miejskiej Tarnowa, rozwijanej w ujęciu kierunkowym do wielkości 150–160 tys. mieszkańców, przyjęto:

- konkretyzację obszarów zabudowy w 3 zespołach: miasto zwarte (ok. 120 tys. m.) oraz 2 pełnowartościowe dzielnice z przewagą zabudowy jednorodzinnej, tj. dzielnica północna Krzyż (ok. 12 tys. m.) i dzielnica zachodnia Mościce-Dąbrówka-Koszyce (ok. 17. tys. m.) z niewielkim dopełnieniem dawnych wsi istniejących w obrębie miasta;
- odbudowę kompozycyjną miasta opartą na osiach i punktach widokowych oraz ich zamknięciach, z krystalizacją struktury wewnętrznej przez świadomie wyznaczone ciągi

ulic i placów z usługami, stanowiące osnowę atrakcyjnych przestrzeni publicznych w nowej i przebudowywanej tkance osiedlowej;

- odciążenie historycznego śródmieścia od presji inwestycyjnej oraz przeciążenia użytkowego przez 2 nowe centra usługowe: kultury, nauki i wyższych uczelni w rejonie osiedli Jasna oraz nowe centrum biznesu po południowej stronie dworca kolejowego;
- rozwiązanie głównego problemu komunikacji przez budowę nowej miejskiej drogi obwodowej o przyspieszonym ruchu wokół miasta zwartej, która „wyciąga” ruch kołowy na zewnątrz i zapewnia rozrząd ruchu w relacjach wewnętrznych i zewnętrznych;
- ochronę środowiska przyrodniczego przez wprowadzenie ekologicznego systemu terenów otwartych w mieście, złożonego z 4 kategorii terenów, których przeznaczenie i stopień ochrony został dostosowany do ich specyficznych cech i wartości. Generalnie można tu wyróżnić:
  - tereny zieleni komponowanej, w tym istniejące i projektowane parki i ciągi spacerowe o dużej frekwencji,
  - tereny zieleni naturalnej, częściowo urządzone do rekreacji i edukacji, w tym: ośrodki rekreacji nadwodnej, parki leśne, ogród botaniczny i zoologiczny itp.,
  - tereny zieleni naturalnej, chronione z racji wartości środowiskowych i krajobrazowych, w tym: mokradła, tereny nadwodne, łąkowe i leśne, rezerваты roślin osobliwych i siedliska ekologiczne, częściowo udostępnione z określeniem rygorów użytkowania,
  - tereny upraw rolnych i ogrodniczych, dostosowanych do procesu rekultywacji skażonej gleby, np. plantacje roślin przemysłowych i ozdobnych, sadzonek, choinek itp.

Zaproponowany w Studium projekt przebudowy i rozwoju Tarnowa, oparty na zastanych wartościach i realiach, przekraczał znacznie zakresem i stopniem szczegółowości wymogi obowiązującej wówczas Ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r., przekracza także poszerzony zakres wymogów obowiązującej obecnie ustawy z 2003 r. Należy podkreślić, że projekt Studium, podejmujący próbę równoważenia rozwoju struktury miejskiej, oparty na wynikach badań naukowych i osobistych poglądach autorów, w pełni odpowiadał na potrzeby miasta i jego mieszkańców, co potwierdziły liczne dyskusje z władzami miasta i mieszkańcami, a ostateczną akceptacją rozwiązań było jednomyślne uchwalenie Studium przez Radę Miasta. To opracowanie stanowi do dzisiaj ważny argument dla władz architektoniczno-urbanistycznych w obronie różnorodnych wartości, ale nie jest obowiązującym prawem. Obecne inwestycje, realizowane pod presją różnych grup interesów, nie równoważą rozwoju Tarnowa. W mieście nadal buduje się nowe markety i zakłady produkcyjne na otwartych terenach, poszerza się jezdnie w śródmieściu kosztem chodników i ogródków przydomowych, a kolejne ekipy władz miasta budują swoje rezydencje na terenach przeznaczonych na inne cele.

W podsumowaniu całości rozważań na temat poprawy jakości środowiska miejskiego można stwierdzić, że:

- wartość przestrzeni ze względu na jej jakość jest bardzo dobrze rozumiana i wyceniana przez prywatnego inwestora;
- wartość wspólna – wspólne dobro – jest intuicyjnie odczuwane przez całe społeczeństwo – ale jak o to dobro wspólne walczyć?

Można tu przytoczyć słowa Profesora Kazimierza Wejcherta, który na progu lat 90. pytał: „(...) *Jak dotrzeć do społeczeństwa całkowicie zdezorientowanego?*” A zatem można

postawić pytanie: „*Jak dzisiaj zdeorientowane społeczeństwo ma egzekwować prawo do wspólnej wartości?*”

Wielki teoretyk i doświadczony urbanista Cornelis van Eesteren powiedział przed laty: „*(...) miasta nie mogą być lepsze, ani bardziej uporządkowane od społeczeństw, które je stworzyły. Faktu tego nie zmienia ani wiedza, ani osobiste poglądy urbanisty. Miasto jest jakby rzutem społeczeństwa, każdy plan miasta stanowi osad pozostawiony przez pewien układ społeczny*”.

Idee ochrony środowiska, ekologii i równoważenia rozwoju struktur miejskich, chociaż inaczej nazywane, kierując się wspólnym dobrem zawsze leżały u podstaw urbanistyki i planowania przestrzennego – a rozwój tej dziedziny nauki i twórczości oraz jej szerokie rozpowszechnianie ma głęboki sens dla rozwoju obecnych i przyszłych pokoleń – chociaż z trudem przebija się do powszechnej świadomości.

Przypisy

¹RWPG – Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej bloku wschodniego, działająca w latach 1949–1991, miała na celu podporządkowanie gospodarki państw socjalistycznych interesom ekonomicznym i politycznym ZSRR, wg *Nowa Encyklopedia Powszechna*, PWN, t. 5, 1997.

²Wielkość normatywnych stref ochrony wynikała z uciążliwości źródła emisji. Dla zakładów I klasy uciążliwości strefa obejmowała obszar koła o promieniu 1000 m, dla II klasy: 500 m itd. wg W. Ostrowski, *Lokalizacja i planowanie terenów przemysłowych*, Warszawa 1953.

³Można tu wymienić nagrodzone lub wyróżnione projekty w konkursach zamkniętych TUP na dzielnice mieszkaniowe: „Rubinkowo” w Toruniu oraz „Kielce-Zachód”, opracowane w zespole autorskim: B. Bartkiewicz, T. Bartkiewicz, a także wyróżnione projekty w konkursach SARP: „Śródmieście Dąbrowy Górniczej”, „Centrum na Placu Społecznym we Wrocławiu”, „Centrum GOP-Wschód” i inne.

⁴II Konferencja ONZ w dniach 3-14 czerwca 1992 r. w Rio de Janeiro była jak dotychczas największą konferencją, która zgromadziła ok. 30 tys. uczestników ze 183 państw świata. Najważniejsze dokumenty końcowe to: „Deklaracja z Rio” zawierająca 27 zasad przyszłych praw i obowiązków oraz „Agenda 21” obejmująca „Globalny program działań u progu XXI wieku”, wg S. Kozłowski, *W drodze do ekorozwoju*, PWN, Warszawa 1997.

⁵Studium zostało opracowane w Instytucie Projektowania Miast i Regionów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej przy współpracy M. Gołąb-Korzeniowskiej, U. Nowackiej-Rejzner, H. Hrehorowicz oraz 9 zespołów branżowych.

⁶T. Bartkiewicz, *Wpływ zagospodarowania i użytkowania terenów miejskich na zanieczyszczenie powietrza*, Zeszyt Naukowy nr 15, Wyd. PK, Kraków 1975 oraz *Wpływ urzędzenia terenu na warunki życia w mieście*, Zeszyt Naukowy Nr 1, Wyd. PK, Kraków 1977 oraz *Z badań nad układem przestrzennym terenów przemysłowych Krakowa i zagospodarowaniem ich bezpośredniego otoczenia*, Teza Komisji UiA PAN, t. XX, Kraków 1986 i inne.

⁷B. Bartkiewicz, *Wpływ funkcji wypoczynku na kształtowanie struktury przestrzennej miast*, Monografia nr 33, Wyd. PK, Kraków 1985 oraz *Wypoczynek codzienny mieszkańców nowych osiedli na przykładzie Krakowa*, PWN, Warszawa 1974 oraz *Przyczyny braku kompozycji i piękna w przeobrażeniach i rozwoju miast*, Teza Komisji UiA PAN, t. XXXIII, Kraków 2001 oraz *Podstawowe elementy przebudowy środowiska miejskiego i ich relacje z ideą ekorozwoju*, [w:] *Ekologiczne zasady rozwoju miast i obszarów śródmiejskich*, Wyd. Instytutu PMiR, Kraków 2000 i inne.

⁸B. Bartkiewicz, T. Bartkiewicz, *Ekologiczne podstawy funkcjonowania i rozwoju miast*, Teza Komisji UiA PAN, t. XXII, Kraków 1988.

Literatura

- [1] Bartkiewicz B., *Wpływ funkcji wypoczynku na kształtowanie struktury przestrzennej miast*, Monografia nr 33, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1985.
- [2] Bartkiewicz B., *Podstawowe elementy przebudowy środowiska miejskiego i ich relacje z ideą ekorozwoju*, [w:] *Ekologiczne zasady rozwoju miast i obszarów śródmiejskich*, Wyd. Instytutu PMiR, Kraków 2000.
- [3] Bartkiewicz B., *Przyczyny braku kompozycji i piękna w przeobrażeniach i rozwoju miast*, Teza Komisji UiA PAN, t. XXXIII, Kraków 2001.
- [4] Bartkiewicz B., Bartkiewicz T., *Ekologiczne podstawy funkcjonowania i rozwoju miast*, Teza Komisji UiA PAN, t. XXII, Kraków 1988.
- [5] Bartkiewicz T., *Wpływ zagospodarowania i użytkowania terenów miejskich na zanieczyszczenie powietrza*, Zeszyt Naukowy nr 15, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1975.
- [6] Bartkiewicz T., *Wpływ urządzenia terenu na warunki życia w mieście*, Zeszyt Naukowy nr 1, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1977.
- [7] Bartkiewicz T., *Z badań nad układem przestrzennym terenów przemysłowych Krakowa i zagospodarowaniem ich bezpośredniego otoczenia*, Teza Komisji UiA PAN, t. XX, Kraków 1986.
- [8] Kozłowski S., *W drodze do ekorozwoju*, PWN, Warszawa 1997.
- [9] Ostrowski W., *Lokalizacja i planowanie terenów przemysłowych*, Warszawa 1953.